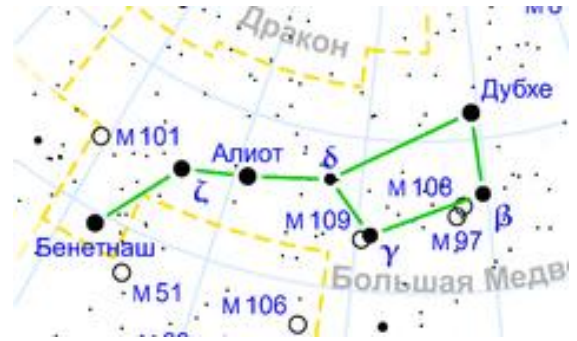

**III етап Всеукраїнської учнівської олімпіади з астрономії 2013/2014
навчального року. Харківська область, 10 клас.**

Задача 1. (20 балів) Які п'ять із яскравих зір сузір'я Великої Ведмедиці належать однойменному найближчому до Сонця розсіяному зоряному скупченню?

Складові сузір'я:

- Аліот (ϵ UMa), $m = 1,76^m$, $M = -0,2^m$;
- Дубхе (α UMa), $m = 1,81^m$, $M = -0,7^m$;
- Бенетнаш (η UMa), $m = 1,86^m$, $M = -1,6^m$;
- Мегрець (δ UMa), $m = 3,32^m$, $M = 1,33^m$;
- Міцар (ζ UMa), $m = 2,23^m$, $M = 0,0^m$;
- Мерак (β UMa), $m = 2,34^m$, $M = +0,5^m$;
- Фекда (γ UMa), $m = 2,41^m$, $M = +0,5^m$.

Розв'язок. Із формули $M = m + 5 - 5 \lg r$ відстань до зір є $r = 10^{0,2(m-M)+1}$ (5 б.)

Аліот – 24.7 пк, Мегрець – 25.0 пк, Міцар – 27.9 пк,
Мерак – 23.3 пк, Фекда – 24.1 пк.

Дубхе – 31.8 пк, Бенетнаш – 49.2 пк, (по одному балу за кожну зорю).

Таким чином, 5 із 7-ми зір знаходяться від Сонця на відстані ближче 28 пк. Саме вони і належать до зоряного скупчення Велика Ведмедиця. (3 б.)

Задача 2. (20 балів) Космічний апарат вийшов на орбіту Юпітера для дослідження Великої Червоної плями. Де слід розмістити космічний апарат, щоб він весь час міг спостерігати за плямою?

Розв'язок. Велика Червона пляма знаходиться на південній широті 22° . У першому наближенні будемо вважати, що вона обертається з періодом обертання Юпітера навколо своєї осі. Виходячи з цього, КА повинен рухатись у екваторіальній площині Юпітера таким чином, щоб його період обертання навколо Юпітера співпадав з періодом обертання Юпітера $P_{ю} = 9$ год 50 хв. (5 б.) Колова швидкість з даним періодом буде $v = 2\pi r / P_{ю}$, де r - відстань від центру Юпітера. З іншої сторони КА, що рухається по коловій орбіті на такій відстані під дією сили тяжіння, має швидкість $v = \sqrt{\frac{GM}{r}}$, (5 б.), де M - маса Юпітера, G - гравітаційна стала.

Прирівнюючи ці швидкості, остаточно для відстані маємо $r = (GM (\frac{P_{ю}}{2\pi})^2)^{\frac{1}{3}}$ (5 б.). Підставляючи числові значення, одержуємо відстань для космічного апарату:

$$r = \left[6.673 \times 10^{-11} \times 1.9 \times 10^{27} \left(\frac{9.84 \times 60 \times 60}{2 \times 3.1416} \right)^2 \right]^{\frac{1}{3}} \approx 1.59 \cdot 10^8 \text{ м} = 159 \text{ 000 км} \quad (5 \text{ б.}).$$

Задача 3. (15 балів) Мінімальний кут, що розділяє оптична система з діаметром об'єктива D на довжині хвилі λ є $d = 1.22 \frac{\lambda}{D}$ (рад) (*). Як використати цю властивість для обґрунтування

відомого факту, що мати Кеплера могла бачити фази Венери неозброєним оком? (Урахувати, що діаметр зіниці людського ока, яке адаптоване до темряви, приблизно дорівнює 6 мм).

Розв'язок. Мінімальна відстань між Землею і Венерою складає:

$$(150-108) \cdot 10^6 \text{ км} = 42 \text{ млн. км. (2 б.)}$$

Правда, при мінімальній відстані Венера знаходиться у сполученні з Сонцем і її не видно. Але, Венера настільки яскрава, що упевнено спостерігається вже при кутовій відстані від Сонця на 15° , коли відстань до Землі не дуже (на 3%) відрізняється від мінімального, так що цим збільшенням відстані можна знехтувати. Це відповідає куту, під яким спостерігається діаметр Венери:

$$12140 \text{ км} / 42 \cdot 10^6 \text{ км} = 3 \cdot 10^{-4} \text{ рад.} = 1' \text{ (5 б.)}$$

Око людини є оптичною системою, для якої по формулі (*) при довжині хвилі в оптичному діапазоні $\lambda = 0.5 \text{ мкм}$ і діаметрі зіниці $D = 6 \text{ мм}$, дифракційна роздільна здатність складає $10^{-4} \text{ рад.} = 0.3' \text{ (5 б.)}$. Таким чином, найбільший кутовий діаметр Венери перевищує роздільну здатність ока в $(3 \cdot 10^{-4}) / 10^{-4} = 3$ рази. Але зазвичай можливості ока обмежені не дифракцією світла, а аберациями (недосконалістю кришталіка), чому і вважають, що око не може бачити кут менше $1'$. Однак принципіальна можливість того, що хтось з дуже хорошим зором може бачити фази Венери, не має протиріч з законами дифракції світла. (3 б.)

Задача 4. (15 балів) До «великих земель» відносять екзопланети з діаметрами менше двох діаметрів Землі. А які у цьому разі максимальні маси таких екзопланет?

Розв'язок. Середня густина Землі складає

$$\bar{\rho} = \frac{M_{\oplus}}{\frac{4}{3}\pi R_{\oplus}^3} = 5.5 \text{ г/см}^3. \text{ (3 б.)}$$

Взявши цю густину за характерну для екзопланет, що вважаються «землями», маса таких планет при 2-х радіусах Землі буде складати:

$$M = \frac{4}{3}\pi \bar{\rho} (2R_{\oplus})^3 = 4.78 \cdot 10^{28} \text{ г} = 8M_{\oplus}. \text{ (10 б.)}$$

(Тому, хто додумається не обчислювати густину Землі, а напряму запише, що при рівній середній густині маса пропорційна кубу радіусу, і зразу одержить $8M_{\oplus}$ – 15 балів)

Задача 5. (15 балів) Спостереження за метеорами виявили наступне спостережене явище: наприкінці ночі кількість метеорів збільшується. Поясніть це явище.

Розв'язок. Після опівночі спостерігаються метеори, що летять назустріч Землі. (5 б.) Оскільки при цьому вони влітають в атмосферу з більшими швидкостями, вони й спалахують яскравіше. Отже можна помітити спалахи і від набагато менших за розміром метеороїдів. (10 б.)

Задача 6. (15 балів) Скільки разів за добу на циферблаті годинника співпадає положення стрілок, що показують години та хвилини.

Розв'язок. За добу стрілка, що показує години робить 2 оберти, а хвилинна – 24. Значить, хвилинна стрілка за добу 22 рази обганяє стрілку, що показує години. У момент цього обгону положення стрілок співпадають.

III этап Всеукраинской школьной олимпиады по астрономии 2013/2014 учебного года. Харьковская область, 10 класс.

Задача 1. (20 баллов) Какие пять ярких звезд созвездия Большой Медведицы принадлежат одноименному ближайшему к Солнцу рассеянному скоплению?

Состав созвездия:

Алиот (ϵ UMa) , $m = 1,76^m$, $M = -0,2^m$;
 Дубхе (α UMa) – $1,81^m$ ($M = -0,7^m$) ;
 Бенетнаш (η UMa) – $1,86^m$ ($M = -1,6^m$),
 Мегрец (δ UMa) – $3,32^m$ ($M = 1,33^m$),
 Мицар (ζ UMa) – $2,23^m$ ($M = 0,0^m$),
 Мерак (β UMa) – $2,34^m$ ($M = +0,5^m$),
 Фекда (γ UMa) – $2,41^m$ ($M = +0,5^m$).

Решение. Из формулы $M = m + 5 - 5 \lg r$ (5 б.) расстояние до звезд есть $r = 10^{0,2(m-M)+1}$: (5 б.)

Алиот – 24.7 пк, Мегрец – 25.0 пк, Мицар – 27.9 пк,
 Мерак – 23.3 пк, Фекда – 24.1 пк.

Дубхе – 31.8 пк, Бенетнаш – 49.2 пк (по 1 б. за каждую звезду).

Таким образом, 5 из 7-ми звезд находятся от Солнца на расстоянии ближе 28 пк. Именно они и принадлежат к звездному скоплению Большая Медведица. (3 б.)

Задача 2. (20 баллов) Космический аппарат вышел на орбиту Юпитера для исследования Большого Красного пятна. Где следует поместить аппарат, чтобы он все время мог наблюдать за пятном?

Решение. Большое Красное пятно находится на южной широте 22° . В первом приближении будем считать, что оно перемещается с периодом вращения Юпитера вокруг своей оси. Исходя из этого, КА должен двигаться в экваториальной плоскости Юпитера таким образом, чтобы его период обращения совпадал с периодом вращения планеты $P_{ю} = 9$ час 50 мин (5 б.). Круговая скорость с таким периодом будет $V = 2\pi r/P_{ю}$, где r - расстояние от центра Юпитера. С другой стороны КА, который движется по круговой орбите на таком расстоянии под действием силы тяготения, имеет скорость $V = \sqrt{\frac{GM}{r}}$ (5 б.), где M – масса Юпитера, G – гравитационная

постоянная. Приравнивая эти скорости, окончательно для расстояния имеем $r = (GM \left(\frac{P_{ю}}{2\pi}\right)^2)^{\frac{1}{3}}$

(5 б.). Подставляя численные значения, получим радиус орбиты космического аппарата:

$$r = (6.673 \times 10^{-8} \times 1.9 \times 10^{30} \left(\frac{9.84 \times 60 \times 60}{2 \times 3.1416}\right)^2)^{\frac{1}{3}} \approx 15.9 \cdot 10^8 \text{ см} = 159\,000 \text{ км} \quad (5 \text{ б.}).$$

Задача 3. (15 баллов) Минимальный угол, различимый оптической системой с диаметром объектива D на длине волны λ равен $d = 1.22 \frac{\lambda}{D}$ (рад.) (*) Как согласуется это соотношение с известным фактом, что мать Кеплера могла видеть фазы Венеры невооруженным глазом?

(учесть, что диаметр зрачка человеческого глаза адаптированного к темноте примерно равен 6 мм)

Решение. Минимальное расстояние между Землей и Венерой составляет:

$$(150-108) \cdot 10^6 \text{ км} = 42 \text{ млн. км. (2 б.)}$$

Правда, при минимальном расстоянии Венера находится в соединении с Солнцем и не видна. Однако, Венера настолько ярка, что уверенно наблюдается уже при угловом удалении от Солнца на 15° , когда расстояние до Земли не сильно (на 3%) отличается от минимального, так что этим увеличением расстояния можно пренебречь. Это соответствует углу, под которым наблюдается диаметр Венеры:

$$12140 \text{ км} / 42 \cdot 10^6 \text{ км} = 3 \cdot 10^{-4} \text{ рад.} = 1' \text{ (5 б.)}$$

Глаз человека является оптической системой, для которой по формуле (*) при длине волны в оптическом диапазоне $\lambda = 0.5 \text{ мкм}$ и диаметре зрачка $D = 6 \text{ мм}$, дифракционная разрешающая способность глаза составляет $10^{-4} \text{ рад.} = 0.3' \text{ (5 б.)}$

Таким образом, наибольший угловой диаметр Венеры превышает дифракционную разрешающую способность глаза в $(3 \cdot 10^{-4}) / 10^{-4} = 3$ раза. Но обычно возможности глаза ограничены не дифракцией света, а аберрациями (несовершенством хрусталика), почему и принято считать, что глаз не способен видеть угол менее $1'$. Однако принципиальная возможность того, что некто с особенно хорошим зрением может видеть фазы Венеры, не противоречит законам дифракции света. (3 б.)

Задача 4. (15 баллов) К «большим землям» относят экзопланеты диаметром меньше двух диаметров Земли. Каковы в этом случае максимальные массы таких экзопланет?

Решение. Средняя плотность Земли составляет

$$\bar{\rho} = \frac{M_{\oplus}}{\frac{4}{3} \pi R_{\oplus}^3} = 5.5 \text{ г/см}^3. \text{ (3 б.)}$$

Взяв эту плотность за характерную для экзопланет, под которыми понимают «земли», получаем массу для таких планет:

$$M = \frac{4}{3} \pi \bar{\rho} R_{\oplus}^3 = 4.78 \cdot 10^{28} \text{ г} = 8 M_{\oplus}. \text{ (10 б.)}$$

(Тому, кто догадается не вычислять плотность Земли, а напрямую напишет, что при равной средней плотности масса пропорциональна кубу радиуса, и сразу получит $8 M_{\oplus}$ – 15 баллов)

Задача 5. (15 баллов) Наблюдение за метеорами выявили следующее наблюдаемое явление: в конце ночи количество метеоров увеличивается. Объясните это явление.

Решение. После полуночи наблюдаются метеоры, которые летят навстречу Земле. (5 б.) Поскольку при этом они влетают в атмосферу с большими скоростями, они вспыхивают ярче. Следовательно, можно заметить вспышки и от намного меньших по размеру метеороидов. (10 б.)

Задача 6. (15 баллов) Сколько раз за сутки на циферблате часов совпадает положение часовой и минутной стрелки.

Решение. За сутки часовая стрелка делает 2 оборота, а минутная – 24. Следовательно, минутная стрелка за сутки 22 раза обгоняет часовую. В момент этого обгона положения стрелок совпадают.